

JOLANTA BUCIŃSKA

SPOŁECZNE PRAWA CZŁOWIEKA W *POWSZECHNEJ DEKLARACJI PRAW CZŁOWIEKA*

Artykuł w całości poświęcony został treści społecznych praw człowieka ujętych w *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*. Przez termin „prawa społeczne” rozumiane będą umownie wszystkie prawa gospodarcze, społeczne i kulturalne.

Społeczne prawa człowieka odczytywane były stopniowo wraz z rozwojem cywilizacji. Uformowana w końcu XVIII w. liberalna doktryna praw człowieka podkreślała wolność jednostki, ograniczoną jedynie przez swobody innych i interes społeczny oraz brak powinności państwa w tworzeniu takich warunków życia społecznego i ekonomicznego, które gwarantowałyby owe prawa i swobody. Zapoczątkowane w XIX w. głębokie przeobrażenia gospodarcze i społeczne oraz towarzysząca im działalność ruchów społecznych, w tym przede wszystkim socjalistycznych i chrześcijańskich, przyczyniły się do dalszej ewolucji koncepcji praw człowieka. Podkreślano znaczenie społeczności w życiu jednostki. Zwiększyła się rola państwa w różnych sferach życia zbiorowego, w tym także w tworzeniu gwarancji formalnych i materialnych zabezpieczeń dla praw gospodarczych i społecznych. Zarazem wzrastała świadomość posiadania przez obywateli obowiązków wobec państwa i wobec społeczeństwa. Wolność, postrzegana w doktrynie liberalnej w sposób absolutny, ustąpiła pierwszeństwa równości rozumianej nie tylko formalnie. Towarzyszyć miały jej także gwarancje materialne¹. Jednak ochrona praw i swobód w dalszym ciągu pozostawała w gestii państwa.

Mgr JOLANTA BUCIŃSKA – doktorantka w Katedrze Teorii Państwa i Prawa, Wydziału Prawa, Prawa Kanonicznego i Administracji KUL; adres do korespondencji: Al. Raławickie 14, 20-950 Lublin.

¹ Z. Kędzia, *Burżuazyjne koncepcje praw, wolności i obowiązków obywatelskich*, w: *Prawa i wolności obywatelskie w państwach kapitalistycznych*, red. W. M. Góralski, Warszawa 1979.

Sposobów zagwarantowania społecznych praw człowieka w płaszczyźnie pozapaństwowej i ponadpaństwowej można doszukać się w latach międzywojennych. Wówczas powstało wiele indywidualnie formułowanych projektów deklaracji praw człowieka. W roku 1919 utworzono Międzynarodową Organizację Pracy, która zapoczątkowała ochronę ekonomicznych i społecznych praw jednostki. Z własną *Międzynarodową Deklaracją Praw Człowieka* wystąpił w 1928 roku również Instytut Prawa Międzynarodowego. Jednakże zdecydowany sprzeciw państw o orientacji totalitarnej uniemożliwił umiędzynarodowienie problematyki praw człowieka i ich ochrony.

Totalitaryzm stanowił także zagrożenie dla praw człowieka w sferze idei, doktryn i legislacji wewnątrzpaństwowej. Ustrój totalitarny w wariacie faszystowskim całkowicie odrzucał wartość wolności i godności człowieka. Jednostkę całkowicie podporządkowywał państwu. Co za tym idzie, wszelka aktywność społeczna, gospodarcza czy kulturalna była również podporządkowana zasadom i celom totalitarnego państwa. Komunistyczna doktryna praw człowieka największe znaczenie przypisywała prawom społecznym, gospodarczym i kulturalnym jako materialnej gwarancji praw politycznych. Ład, porządek publiczny i przestrzeganie prawa w teorii miały priorytet względem swobód obywatelskich i politycznych. Odrzucano koncepcję praw natury i przyrodzonej godności osoby ludzkiej. Państwo jako wyłączny suweren, arbitralnie wyznaczało zakres praw przysługujących jednostce.

Kolejną przeszkodę utrudniającą rozwój prawnomiędzynarodowej ochrony praw człowieka, w tym i praw społecznych, stanowiło ówczesne rozumienie suwerenności państwa. Wedle niego państwo jest głównym suwerenem i jako podmiot prawa międzynarodowego nie ma żadnych zobowiązań wobec jednostki poza tymi, które wyraźnie przyjęło. Nie uwzględniano suwerenności człowieka jako takiego. Do zwrotu w procesie rozwoju ochrony, a co za tym idzie i idei społecznych praw człowieka, doszło dopiero po II wojnie światowej.

1. OKOLICZNOŚCI PROKLAMOWANIA POWSZECHNEJ DEKLARACJI PRAW CZŁOWIEKA

Kataklizm II wojny światowej i doznanie przez ludzkość okrutnych zbrodni stały się bezpośrednim impulsem do podjęcia prac nad przygotowaniem dokumentu, który ujmowałby w postaci katalogu podstawowe prawa człowie-

ka, zaakceptowane przez wszystkie kraje Narodów Zjednoczonych². Prace te poprzedzone zostały przeprowadzeniem szerokich badań, mających na celu zebranie opinii na temat ówczesnego rozumienia praw człowieka oraz określenie przynajmniej w stopniu ogólnym współczesnej koncepcji praw ludzkich. Celowo zrezygnowano z poszukiwań według klucza ideologicznego, filozoficznego, czy wyznaniowego, co utrudniłoby uzyskanie uniwersalizmu dokumentu³. Nowe ujęcie praw miało być możliwie wszechstronne i obejmować nie tylko wszystkie podstawowe prawa ludzkie, lecz także odnosić się do każdego człowieka i całości stosunków międzyludzkich. Dlatego umieszczone w *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* prawa należą do obu grup praw człowieka: wolnościowych i społecznych. Już w treści *Preambuły* wskazuje się, iż „wszystkie ludy oraz wszystkie Narody” powinny dążyć do urzeczywistnienia „świata, w którym istoty ludzkie cieszyć się będą wolnością słowa i przekonań oraz wolnością od strachu i potrzeb”. Stanowi to nawiązanie do słynnych czterech wolności F. D. Roosevelta, wygłoszonych w *Przestaniu* do Kongresu z dnia 6 stycznia 1941 roku, w których zawarta jest idea jedności dwu grup praw człowieka. Podział praw człowieka na polityczne, obywatelskie, wolnościowe oraz na gospodarcze, społeczne, kulturalne był głównie wynikiem konfrontacji na tle ideologiczno-politycznym pomiędzy Wschodem a Zachodem, w okresie tzw. „zimnej wojny”. Miał on odpowiadać dwu przeciwstawnym ustrojom gospodarczym – kapitalizmowi i socjalizmowi. Mimo różnicy poglądów, ujawnionej w toku prac, Komisji Praw Człowieka udało się przygotować dokument, mający pełnić rolę „kodeksu” podstawowych ludzkich praw, a co za tym idzie, zawierający zarówno prawa wolnościowe, jak i społeczne.

2. PRACE PRZYGOTOWAWCZE NAD PROJEKTEM POWSZECHNEJ DEKLARACJI PRAW CZŁOWIEKA

Obradujące w 1945 r. na Konferencji Założycielskiej ONZ państwa dobrowolnie zgodziły się na działalność organów międzynarodowych w zakre-

² Uznanie okrucieństwa wojny za główny i jedyny powód przygotowania i ogłoszenia *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* byłoby daleko idącym uproszczeniem. Należy traktować go jako bezpośredni czynnik, który ostatecznie skłonił Narody Zjednoczone do określenia i ogłoszenia fundamentalnych zasad nowego porządku.

³ Por. J. J a s k ó l s k a, Powody i okoliczności proklamowania Powszechnej Deklaracji praw Człowieka, „Człowiek w Kulturze”, 1998, nr 11.

się ochrony praw człowieka. Karta NZ upoważniła Zgromadzenie Ogólne NZ do inicjowania badań i wydawania zaleceń przez specjalnie powołane do tego organy, w celu umożliwienia wszystkim ludziom korzystania z podstawowych praw. Zgodnie z odnośnym postanowieniem Karty NZ⁴ Rada Gospodarczo-Społeczna ONZ powołała 15 II 1946 roku Komisję Praw Człowieka, tzw. Zaczątkową, której kierownictwo objęła Eleonora Roosevelt (wdowa po b. prezydencie USA). Zadaniem Komisji było opracowanie wytycznych do stałego organu Narodów Zjednoczonych ds. praw człowieka i zgromadzenie wszelkich możliwych danych na temat swobód cywilnych, statutu kobiet, wolności informacji, ochrony mniejszości, zapobiegania dyskryminacji rasowej i innych problemów związanych z prawami człowieka. Zebrany materiał miał posłużyć przy późniejszym opracowywaniu dokumentu kodyfikującego prawa.

Do prac przygotowawczych nad projektem Deklaracji włączyło się także UNESCO, powołując w tym celu specjalny Komitet⁵. Jego zadanie ogólnie sprowadzało się do zbadania, na ile uświadomione i jak rozumiane były wówczas prawa człowieka, oraz do ogólnego określenia na podstawie zebranych opinii współczesnej koncepcji praw człowieka. W prace te zostali zaangażowani wybitni eksperci, także osobistości ze sfer naukowo-intelektualnych, reprezentujących wiele państw członkowskich ONZ. Niewątpliwie świadczy to o uniwersalizmie przygotowywanego dokumentu już na poziomie składu grupy redakcyjnej. W przeprowadzonej ankiecie Komitet zwrócił się także z pytaniem dotyczącym „nowych” praw – ekonomicznych, społecznych i kulturalnych. W kwestionariuszu czytamy m.in.: „jak dalece w ostatnim stuleciu zmienił człowiek cywilizowane regiony świata pod względem postępu w nauce, sztuce, filozofii i w zakresie materialnego i społecznego rozwoju?”⁶. Na podstawie nadesłanych odpowiedzi został opracowany katalog podstawowych praw człowieka.

⁴ Art. 69 Karty NZ.

⁵ Komitet ten nosił nazwę: UNESCO Committee on the Philosophic Bases of Human Rights.

⁶ Human Rights. Comments and interpretations. A Symposium edited by UNESCO, London–NewYork 1949, s. 256.

3. ROZBIEŻNOŚCI DOTYCZĄCE TREŚCI DOKUMENTU

Najwięcej rozbieżności pojawiło się przy określeniu treści i zasad realizowania praw, które przysługują człowiekowi z racji jego działalności gospodarczej, społecznej i kulturalnej. Choć w większości nie podważano podstawowego charakteru tych praw, istniały różnice co do konkretnych sposobów ich realizacji. Przedstawiciele państw socjalistycznych postulowali takie opracowanie sformułowań określających poszczególne prawa gospodarcze i społeczne, by wskazywały na ich gwarancje ustrojowe⁷. Z kolei delegacja RPA kwestionowała wyszczególnianie praw gospodarczych jako tych, które nie zostały powszechnie uznane na świecie. Ostatecznie spośród artykułów dotyczących szeroko rozumianych praw społecznych cztery z nich zostały przyjęte bezspornie. Są to: artykuł 23. dotyczący prawa do pracy, artykuł 24. odnoszący się do prawa do urlopu i wypoczynku, artykuł 25. mówiący o prawie do odpowiedniej stopy życiowej oraz artykuł 26. zawierający prawo do nauki.

Zdaniem R. Kuźniara *Deklaracja* jest kompromisem co do substancji tekstu i stanowi syntezę różnych szkół prawniczych. Ma tu „na myśli połączenie doktryny liberalnej i socjalistycznej: praw politycznych i obywatelskich oraz społecznych i ekonomicznych”⁸. Interpretacja ta nie uwzględnia znaczenia wpływu filozofii personalistycznej. Na treść dokumentu duży wpływ miał chrześcijański filozof J. Maritain⁹ oraz główny redaktor tekstu R. Cassin. Podczas prac przygotowawczych był on w stałym kontakcie z J. Roncallim, późniejszym papieżem Janem XXIII, autorem słynnej encykliki *Pacem in terris*. Według R. Andrzejczuka „mówiąc o zwycięstwie szkoły prawa naturalnego w *Deklaracji*, możemy jasno powiedzieć o przyjęciu filozofii personalistycznej”¹⁰. W *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* nie osiągnięto kompromisu między doktrynami socjalistyczną a liberalną. „Powstała z tego rzekomego kompromisu norma odwołuje się nie do prawa pozytywnego jako swej podstawy, lecz do godności osoby ludzkiej i niezbywalności praw wyni-

⁷ *Summary Records Of Meeting, 21 September-12 December 1948*, Paris Palais de Chaillot 1948, s. 92.

⁸ R. K u ź n i a r, *O prawach człowieka*, Warszawa 1992, s. 42.

⁹ Na temat wpływu filozofii personalistycznej Maritaina na *Powszechną Deklarację Praw Człowieka* zob.: F. J. M a z u r e k, *Godność osoby ludzkiej podstawą praw człowieka*, Lublin 2001, s. 128 n.

¹⁰ R. A n d r z e j c z u k, *Jednostka jako podmiot w prawie międzynarodowym*, „Roczniki Nauk Prawnych”, (9)1999, s. 90.

kających z tego faktu. Te wszystkie wymienione elementy są właściwe koncepcji personalistyczno-integralnej”¹¹.

4. ROZBIEŻNOŚCI CO DO PRZYSZŁEJ FORMY DOKUMENTU

O ile członkowie ONZ skłonni byli zgodzić się na dość szeroki zakres przedmiotowy praw człowieka, o tyle nie byli oni zdolni osiągnąć konsensusu w sprawie charakteru prawnego opracowywanego dokumentu. Spór dotyczący formy toczył się przez kilka miesięcy i zakończył się kompromisem. Zdecydowano, że całość o nazwie *Międzynarodowy Kodeks Praw Człowieka* będzie składać się z trzech dokumentów: *Międzynarodowa Deklaracja Praw Człowieka* wyróżniająca podstawowe prawa, *Pakty Praw Człowieka* o charakterze konwencji międzynarodowej, opartej na zasadzie wiążącej umowy oraz część określająca przepisy wykonawcze. Najpierw został przygotowany projekt *Deklaracji*, która na wniosek Komisji Praw Człowieka miała zostać przyjęta w formie rezolucji, a więc tylko zalecenia ZO ONZ. Po jej uchwaleniu NZ przystąpiły do prac nad tekstem umowy międzynarodowej.

Projekt *Deklaracji* wywołał na forum ONZ burzliwą dyskusję. Problemem okazał się wymóg powszechności, który na wniosek Organizacji miała *Deklaracja* spełniać. W artykule 2., potwierdzającym właśnie uniwersalny charakter głoszonych praw, niemal do ostatniej chwili przed przyjęciem tekstu, nie było zapisu o tym, że praw człowieka w niczym nie umniejszają „względ na status polityczny, prawny lub międzynarodowy kraju lub terytorium, z którego dana jednostka pochodzi”. Mimo protestów delegacji Chin, USA i Wielkiej Brytanii, zdaniem których powinna to być „bezwzględnie prosta Deklaracja praw i swobód, a wszelkie sprawy dotyczące obowiązywania praw należy uwzględnić dopiero w konwencji”, artykuł ostatecznie uzupełniono.

W końcowej fazie prac zmieniono także nazwę dokumentu. Określenie „międzynarodowa” zastąpiono przymiotnikiem „powszechna”, który dopiero właściwie podkreśla, że prawa te odnoszą się do wszystkich ludzi, a nie tylko do obywateli tych państw, które przyjęły *Deklarację*¹².

Po naniesieniu poprawek dokument w ostatecznej wersji poddano pod głosowanie. W ten sposób 10 grudnia 1948 roku Zgromadzenie Ogólne NZ

¹¹ Tamże.

¹² Do zmiany przymiotnika „międzynarodowy” na „powszechny” przyczynił się francuski uczyony Rene Cassin, laureat Nagrody Nobla w 1968 roku, który wniósł znaczny wkład w opracowanie do druku całego tekstu.

uchwaliło *Powszechną Deklarację Praw Człowieka* przy 8 głosach wstrzymujących się, w tym głosach delegacji Polski, Arabii Saudyjskiej (względy religijne) i Republiki Afryki Południowej (polityka *apartheidu*).

Fakt, że *Deklaracja* nie została uchwalona jako obowiązujący traktat międzynarodowy, stał się powodem do szerokiej dyskusji na temat charakteru zobowiązań, jakie ten dokument za sobą pociąga. Autorzy *Deklaracji* mieli świadomość, iż dokument ten nie będzie miał charakteru prawnego. Miał stanowić kodeks moralny, a także wyznaczać cele i aspiracje ludzkości w sferze praw człowieka. W świetle obowiązującego prawa międzynarodowego *Deklaracja* nie jest prawem *sensu stricto*, gdyż stanowi zalecenie uchwalone przez ZO Narodów Zjednoczonych. Jako zalecenie nie obowiązuje prawnie, gdyż ONZ nie ma mocy prawodawczej władzy nad państwami. Brak wiążącej mocy prawnomiędzynarodowej tego dokumentu nie oznacza, że jest on jedynie deklaracją intencji o charakterze moralnym.

Rene Cassin uważa, że postanowienia *Deklaracji* to również zobowiązania państw, chociaż pozbawione sankcji prawa międzynarodowego. Wskazuje na to wyraźnie cel dokumentu zawarty w *Preambule*. Mianowicie został on powołany po to, „aby wszyscy ludzie i wszystkie organy społeczeństwa [...] zapewniły, za pomocą postępowych środków o zasięgu krajowym i międzynarodowym, powszechne i skuteczne uznanie i stosowanie tej deklaracji”. Przypisywał ponadto *Deklaracji* pewien potencjał prawny w związku z tym, że przyjęło ją ZO NZ, składające się z upoważnionych do tej akceptacji przedstawicieli rządów. Zdaniem Zbigniewa Resicha *Deklaracja* spełnia w ramach ONZ rolę *quasi*-konstytucyjną. Obowiązuje *in foro interno*, tzn. wiąże poszczególne organy systemu Narodów Zjednoczonych w toku wykonywania przez nie przewidzianych statusem działań¹³. (Pogląd ten podziela również R. Kuźniar). Zdaniem H. Andrzejczaka, biorąc pod uwagę źródła prawa międzynarodowego w znaczeniu materialnym, bezsporne przyjmowanie *Deklaracji* należy odnieść do prawa naturalnego, którego treść wydaje się być z kilku względów domniemana w *Deklaracji*¹⁴.

Podobnie R. Bieżanek nie odmawia mocy wiążącej *Deklaracji*, zaliczając ją do „miękkiego” prawa międzynarodowego¹⁵. Powołując się na artykuł 103. *Karty NZ* oraz artykuł 53 *Konwencji wiedeńskiej o prawie traktatów*,

¹³ Z. R e s i c h, *Międzynarodowa ochrona praw człowieka*, Warszawa 1981, s. 42-43.

¹⁴ H. A n d r z e j c z a k, *Filozoficzne podstawy Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, „Roczniki Filozoficzne”, 14(1966), z. 2, s. 81-97.

¹⁵ R. B i e ż a n e k, „Miękkie” prawo międzynarodowe, „Sprawy Międzynarodowe”, 1987, z. 1, s. 91-106.

wskazuje na hierarchizację norm prawa międzynarodowego. W hierarchii tej znajduje się również „miękkie” prawo międzynarodowe, które nie może stać w sprzeczności z „twardym”, a jedynie uzupełniać to ostatnie.

Wskazuje się także na zupełnie inną moc wiążącą, niż wynikałoby to z charakteru prawnego *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* (A. H. Robertson, J. G. Merrills)¹⁶. Mianowicie jej postanowienia mogłyby obowiązywać w postaci zwyczaju międzynarodowego. *Statut Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości* stwierdza w artykule 38 § 1. lit. b), że Trybunał rozstrzygając spory stosuje „zwyczaj międzynarodowy, jako dowód ogólnej praktyki przyjętej za prawa”¹⁷. Na zwyczaj ten składają się elementy: obiektywny w postaci powszechnej praktyki przyjętej jako prawo oraz subiektywny, czyli przekonanie o tworzeniu prawa przez tę praktykę. Czas trwania praktyki musi być odpowiednio długi, aczkolwiek nie jest on ściśle określony. W przypadku *Powszechnej Deklaracji*, w ciągu dziesięcioleci jej funkcjonowania, dzięki stałej praktyce państw, które odwoływały się do niej i rozwijały jej postanowienia w szeregu deklaracji i umów międzynarodowych, a także w ramach wewnątrzpaństwowych porządków prawnych nabyła ona charakter zwyczaju. Traktując treść *Deklaracji* jako normę prawa zwyczajowego, mielibyśmy do czynienia z uniwersalnym systemem ochrony praw człowieka, mającym moc wiążącą.

5. OGÓLNY CHARAKTER PRAW WYNIKAJĄCY Z TREŚCI DEKLARACJI

5.1. *Powszechność*

Już w samym tytule *Powszechna Deklaracja Praw Człowieka* wskazuje na powszechny charakter ujętych w niej praw. Powszechny charakter tych praw polega na uznaniu, że prawa człowieka to prawa przysługujące każdemu człowiekowi. Prawa te przysługują każdemu z tej tylko racji, że jest człowiekiem. Zatem prawa człowieka były, są i będą wszędzie tam, gdzie mamy do czynienia z bytem ludzkim, niezależnie od istniejących różnic, systemów politycznych, kulturowych i religijnych. Przysługują niezależnie od cech czy zdolności konkretnego człowieka i niezależnie od

¹⁶ Por. Andrzejczuk, dz. cyt., s. 91.

¹⁷ A. Przyborska-Klimczak, *Prawo międzynarodowe publiczne. Wybór dokumentów*, Lublin 1996, s. 41.

jego przekonania. W *Preambule Deklaracji* czytamy o uznaniu „równych i niezbywalnych praw w s z y s t k i c h członków ludzkiej rodziny” (podkr. J. B.). Z kolei w artykule 2. Narody Zjednoczone, przez odwołanie się do najczęściej spotykanych powodów dyskryminowania poszczególnych jednostek i całych grup społecznych oraz w odniesieniu do konkretnych okoliczności, wyjaśniają, na czym polega powszechny charakter *Deklaracji*. Prawa i wolności zawarte w niniejszej *Deklaracji* przysługują każdemu, bez względu na różnicę rasy, koloru skóry, płci, języka, religii, czy też ze względu na polityczne lub inne przekonania, pochodzenie narodowe lub społeczne, majątek, urodzenie, lub inne względy. Ponadto należy odróżnić powszechność praw człowieka od powszechności ich akceptowania, respektowania, oraz powszechności obowiązywania czy przestrzegania międzynarodowego prawa praw człowieka. W artykule 2. czytamy dalej, że prawa te obowiązują bez względu na różnice statusu politycznego, prawnego lub międzynarodowego, kraju lub terytorium, do którego dana osoba przynależy, bez względu na to, czy ów kraj, czy terytorium jest niepodległe, powiernicze, czy też samodzielne, czy też jest w jakikolwiek sposób ograniczone w swej niepodległości. Ponadto „Państwa Członkowskie [...] zobowiązały się do zapewnienia powszechnego popierania i przestrzegania praw człowieka i podstawowych wolności” (*Preambuła*).

5.2. Niezbywalność

Niezbywalność praw oznacza, że nie są one utracalne ani na skutek działań ich podmiotu, ani na skutek działań innych ludzi. Wprost podkreśla się to już w pierwszym zdaniu *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, gdzie mowa jest o „równych i n i e z b y w a l n y c h (podkr. J. B.) prawach wszystkich członków ludzkiej rodziny”. Nikt nie może kogoś pozbawić podstawowych praw, ani nie można się ich samemu zrzec. Uznanie niezbywalności niesie istotne konsekwencje. Prawa człowieka, będąc prawami przyrodzonymi, nie są zrelatywizowane do norm prawa pozytywnego, ale ustanowienie odpowiednich norm prawnych jest postulowane ze względu na prawa człowieka. Uznanie przyrodzoności praw odróżnia prawa człowieka od prawa pozytywnego praw człowieka, które jest jednym ze środków ich ochrony¹⁸.

¹⁸ M. P i e c h o w i a k, *Filozofia Praw Człowieka*, Lublin 1999, s. 114-115.

5.3. Równość

Uznając, że prawa człowieka są niezbywalne i przysługują niezależnie od okoliczności, w jakich znajduje się człowiek, należy też wskazać na równość w obowiązywaniu tych praw. „Wszystkie istoty ludzkie rodzą się [...] równe w [...] prawach”, głosi art. 1. *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*. Zatem wśród podmiotów praw nie ma takich, którym prawa człowieka przysługiwałyby w większym lub mniejszym zakresie. Uznanie równości praw znajduje także wyraz w umieszczonej w artykule 2. klauzuli zakazującej dyskryminacji w korzystaniu z praw. Katalog cech tu podawanych jest otwarty, wyliczenie cech zakończone jest formułą: „jakikolwiek inne różnice”. W klauzuli podkreśla się, że nie ma odpowiedniego uzasadnienia jakiegokolwiek różnicowanie ludzi w ochronie ich podstawowych praw.

5.4. Godność

Godność człowieka jest centralnym pojęciem w rozważaniach na temat praw człowieka. Jak zauważa Jerzy Zajadło, „związek między prawami i godnością człowieka okazał się na tyle immanentny, że nie pozwala na automatyczną eliminację tego ostatniego pojęcia z tekstów normatywnych, mimo trudności interpretacyjnych, powstających na tle jego nieokreśloności i *sui generis* aksjomatycznego charakteru¹⁹. *Powszechną Deklarację Praw Człowieka* otwiera stwierdzenie o uznaniu przyrodzonej godności oraz równych i niezbywalnych praw wszystkich ludzi. W tekście tym można wyodrębnić podstawowe cechy godności. Przede wszystkim jest ona przyrodzona, czyli nieodłączna od bycia człowiekiem. Jest to wewnętrzna właściwość człowieka. Z przymiotu przyrodzoności wynikają jej dalsze właściwości, jak powszechność, nienabywalność i niezbywalność. Jej powszechność oznacza, że przysługuje każdemu człowiekowi. Z przymiotu nienabywalności wynika, że jej posiadanie nie jest skutkiem jakichkolwiek działań czy okoliczności. Jest także niezbywalna, gdyż nie można się jej zrzec, ani być jej pozbawionym.

Ponadto *Deklaracja* wskazuje na godność jako pewien standard postępowania w określonych sprawach regulowanych prawem praw człowieka. W artykule 22. stwierdza się, że „Każdy człowiek [...] ma prawo do [...] swych praw gospodarczych, społecznych i kulturalnych, niezbędnych dla jego godności [...], natomiast w artykule 23. ust. 3 „Każdy pracujący ma prawo do

¹⁹ J. Z a j a d ł o, *Godność jednostki w aktach międzynarodowej ochrony praw człowieka*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny”, 57(1989), z. 2, s. 106.

odpowiedniego i zadowalającego wynagrodzenia, zapewniającego jemu i jego rodzinie egzystencję odpowiadającą godności ludzkiej [...].

W *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* nie wskazano wyraźnie na wrodzoną godność jako źródło praw człowieka, lecz uznano ją za „podstawę wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie”. Konsekwencją takiego ujęcia w przypadku praw człowieka jest ciągła aktualizacja ich katalogu. Odczytywanie praw człowieka z godności ma zatem charakter dynamiczny.

6. CHARAKTERYSTYKA PRAW SPOŁECZNYCH ZAWARTYCH W *DEKLARACJI*

Gospodarcze, społeczne i kulturalne prawa człowieka, zawarte w *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*, ujęte zostały w artykułach 22. do 28. System szeroko rozumianych praw społecznych otwiera zagadnienie bezpieczeństwa socjalnego. Treść tego artykułu stanowi przedmiot późniejszej Konwencji Międzynarodowej z 1966 r. Prawo do zabezpieczenia społecznego stanowi wielką nowość i należy do praw człowieka drugiej generacji. Artykuł ten pozwala rzeczywiście na stosowanie praw przewidzianych w następnych artykułach. Nakreślona została tu zasada, zgodnie z którą każde społeczeństwo lub państwo zobowiązane jest umożliwić każdemu uczestnictwo w korzystaniu z nowouznanych praw (ekonomicznych, społecznych i kulturalnych) i wiąże to bezpośrednio z koniecznością respektowania godności człowieka i umożliwienia „swobodnego rozwoju jego osobowości”. W tym celu przewidziana została również współpraca międzynarodowa, stosowna do możliwości, jakimi dysponuje dane państwo.

Kolejne artykuły zawierają konkretne uprawnienia odnoszące się do sfery ekonomicznej i społecznej. Jako pierwsze wymienia się prawo do pracy. Prace nad tym właśnie punktem wywołały długie dyskusje podczas przygotowań dokumentu. Prawo to jest jednym z podstawowych praw społecznych. Uznane zostało za jedno z fundamentalnych praw człowieka nie tylko w *Powszechnej Deklaracji*, lecz także w *Społecznych Paktach Praw Człowieka*. W obu dokumentach silnie podkreśla się znaczenie i rolę pracy w całokształcie istniejących stosunków społecznych. Prawo do pracy jest ściśle związane z potrzebą pracy, będącą środkiem rozwoju człowieka, jak również umożliwiającą zdobywanie dóbr koniecznych do utrzymania i rozwoju osobowego. Pod pojęciem prawa do pracy M Rath rozumie uprawnienie do stworzenia

miejsca pracy²⁰. Pełniejszą definicję podaje W. Martens²¹, który prawo do pracy rozumie jako uprawnienie każdego zdolnego do pracy obywatela, skierowane do państwa, do stworzenia możliwości pracy, a więc praktycznie do włączenia obywateli w życie gospodarcze. W treści prawa do pracy, zawartego w artykule 23. *Deklaracji*, można wyróżnić prawo do swobodnego wyboru zatrudnienia, sprawiedliwych i dogodnych warunków pracy oraz do ochrony przed bezrobociem.

Z prawem do pracy ściśle związane jest prawo do sprawiedliwej płacy. Jest to kolejne kluczowe, społeczne prawo człowieka. Stanowi jedno z podstawowych warunków sprawiedliwego rozdziału dochodu społecznego i rozwoju społeczeństwa. W *Deklaracji* używa się pojęcia „odpowiednie zadowalające wynagrodzenie”, „bez żadnej dyskryminacji”, „uzupełnione w razie potrzeby innymi środkami pomocy społecznej”. Wynagrodzenie musi uwzględniać jakość pracy (równa płaca za równą pracę) oraz sytuację rodzinną pracownika (zapewniającą jemu i jego rodzinie egzystencję odpowiadającą godności ludzkiej). Były to charakterystyczne punkty ruchów społecznych działających od połowy XIX wieku do 1. połowy XX wieku. Również prawo do płatnych urlopów zawarte w artykule 24. jest wielkim osiągnięciem tych ruchów. Artykuł 23. zamyka prawo do tworzenia i działania związków zawodowych. Prawo przystępowania do nich przysługuje każdemu ze względu na ochronę swych interesów.

Formułując zacytowane wyżej artykuły Narody Zjednoczone podkreśliły nie tylko prawa każdego człowieka jako członka społeczeństwa, lecz również zobowiązania, jakie ma wobec niego społeczeństwo i państwo z tytułu wykonywanej przezeń pracy. W artykule 25. podkreśla się prawo do odpowiedniego poziomu życia oraz świadczeń społecznych w różnych wypadkach losowych. Odpowiedni poziom życia według niego to taki, który zapewnia zdrowie i dobrobyt pracownikowi i jego rodzinie, włączając w to wyżywienie, odzież, mieszkanie, opiekę lekarską. Pośród podstawowych praw solidarności międzynarodowej właśnie opieka lekarska jest jednym z elementów wskazujących na poziom dobrobytu. Prawo do zabezpieczenia socjalnego przysługuje każdemu człowiekowi w sytuacji utraty środków do życia w sposób od niego niezależny. *Deklaracja* nie daje konkretnych wskazówek co do realizacji tych uprawnień. Rola *Deklaracji* sprowadza się tu raczej do uświadomienia, że

²⁰ *Die Garantie des Rechts auf Arbeit mit einem Anhang von Ulrich Lohmann*, Göttingen 1974, s. 1.

²¹ *Das Recht am Arbeitsplatz im Schrifttum und nach der Rechtsprechung des Bundesarbeitsgerichts zum Kündigungsschutz im Arbeitskampf*, Münster 1983, s. 29.

tego rodzaju prawa istnieją i należy je realizować. To samo można odnieść do dalszej treści tekstu. W ustępie 2. tegoż artykułu napisano, że szczególnej opiece podlegają matka i dziecko. W zakresie prawa do pomocy społecznej dzieci pozamałżeńskie zostały zrównane z małżeńskimi.

Sprawom nauki i kształcenia poświęcony jest artykuł 26., który głosi, że prawo do oświaty przysługuje każdemu człowiekowi. Zawarte zostały w nim żądania bezpłatnej i obowiązkowej nauki na poziomie podstawowym. Wprowadzono także rozróżnienie między kształceniem w zakresie technicznym i zawodowym – które należy uczynić powszechnie dostępnym – a kształceniem wyższym w równym stopniu dostępnym dla wszystkich niezależnie od zdolności osobistych. W ustępie 2. Narody Zjednoczone wskazują, że celem nauczania jest „pełny rozwój osobowości ludzkiej”. W świetle *Deklaracji* pełny rozwój oznacza nie tylko wykształcenie polegające na zdobywaniu wiedzy, czyli rozwój intelektualny, lecz także wychowanie w „poszanowaniu dla praw człowieka i podstawowych wolności”. Szczególny nacisk kładzie się na propagowanie idei tolerancji, zrozumienia i przyjaźni między narodami, rasami lub religiami. Jest to kształcenie uwzględniające różne aspekty, które ukryte w człowieku oczekują na rozwój. Przy zaniedbaniu jednego z nich nie dokonuje się wszechstronny rozwój osobowości.

Należy zauważyć, że rodzicom w sposób wyraźny przyznano pierwszeństwo wyboru szkoły dla dzieci wbrew ówczesnie panującym w niektórych krajach tendencjom kontroli ideologicznej (ustęp 3).

Odnosząc się do praw kulturalnych *Deklaracja* potwierdza prawo każdego człowieka do uczestniczenia w życiu kulturalnym, artystycznym i naukowym społeczeństwa (artykuł 27). Ponadto dodaje się, iż korzyści zarówno materialne jak i moralne, wynikające z działalności naukowej, literackiej czy artystycznej podlegają ochronie. Artykuł ten zamyka katalog społecznych praw człowieka ujętych w *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka*.

Narody Zjednoczone w ostatnich trzech artykułach nie zajmują się już wyłącznie dokładnie sprecyzowanymi prawami społecznymi, lecz całym systemem wewnętrznym i międzynarodowym, gdzie mogą realizować się dotychczas wymieniane prawa i wolności. W artykule 28. ogólnie zwracają uwagę na konieczność formowania społeczności sprzyjającej ludzkim prawom.

Odzwierciedlając tendencję ewolucji idei praw człowieka, *Deklaracja* w artykule 29. (wiele dyskutowanym) uwzględnia również obowiązki, jakie każdy człowiek ma wobec społeczności. Przypomina się w nim o społecznym charakterze natury człowieka, mówiąc o społeczności, bez której niemożliwy jest „swobodny i pełny rozwój jego osobowości”. Zatem tylko w społeczności człowiek może rozwijać swoją osobowość. Dokument nie traktuje jednak

praw, które formułuje, w sposób absolutny. W artykule 29. ustęp 2 mówi się o „jedynie takich” ograniczeniach praw i wolności, które „są ustalone przez prawo wyłącznie w celu uczynienia zadość słusznym wymogom moralności, porządku publicznego i powszechnego dobrobytu demokratycznego społeczeństwa”. Społeczność ma zobowiązania wobec swoich członków, ale i poszczególni członkowie mają zobowiązania wobec społeczności, w której żyją. Wszystkie sformułowane prawa należy odczytywać jako uprawnienia i obowiązki zarazem. Jeżeli prawo należy się każdemu, to jego respektowanie nakłada obowiązki i ograniczenia na wszystkie pozostałe jednostki. Im bardziej prawa rozumiane są jako uniwersalne, tym powszechniejsze staje się poczucie obowiązku ich respektowania. Te prawa i wolności nie mogą być wykorzystywane wbrew celom i zasadom Organizacji Narodów Zjednoczonych (ustęp 3).

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka w swoim ostatnim artykule przestrzega przed wadliwą interpretacją dokumentu. Treść tego artykułu stanowi rozwinięcie artykułu 29. ustęp 3. Wskazuje się, iż żadnego z postanowień *Deklaracji* „nie można rozumieć jako udzielającego jakiegokolwiek Państwu, grupie lub osobie jakiegokolwiek prawa do podejmowania działalności lub wydawania aktów zmierzających do obalenia któregokolwiek z praw i wolności proklamowanych w niniejszej *Deklaracji*”.

PODSUMOWANIE

Powszechna Deklaracja Praw Człowieka powstała jako konsensus między poglądami, opiniami i grupami interesów w gronie państw członkowskich ONZ. Przy czym konsensus ten nie dotyczy wyłącznie doktryny liberalnej i socjalistycznej, czyli połączenia praw społecznych i wolnościowych, lecz uwzględnia także wpływ filozofii personalistycznej. Konsekwencją tego jest odwołanie się w *Deklaracji* do godności osoby ludzkiej i niezbywalności praw. Podobnie sposób, w jaki doszło do ustalenia treści praw, wskazuje na wysoki stopień uniwersalizmu tych praw.

Z prawnego punktu widzenia *Powszechna Deklaracja* nie posiada waloru normy prawa międzynarodowego. Jednakże co do jej statusu normatywnego trwają ciągle spory. Argumentując na rzecz wiążącego charakteru dokumentu wskazuje się na jego rolę *quasi*-konstytucyjną, obowiązującą *in foro interno* (R. Resich, R. Kuźniar) lub zalicza się go do „miękkiego” prawa należącego do źródeł prawa międzynarodowego (R. Bieżanek). Zdaniem innych *Deklaracja* to zobowiązania, tyle że pozbawione sankcji (R. Cassin). Istnieje również

pogląd, według którego czerpie ona moc obowiązującą z waloru normy zwyczajowego prawa międzynarodowego, jaki nabyła dzięki wieloletniej stałej praktyce.

Koncepcję wyrażoną w *Deklaracji* można określić jako koncepcję integralnych praw człowieka. Uwzględnia się w niej zarówno prawa wolnościowe i polityczne zwane prawami I generacji, jak i zaliczane do praw II generacji prawa gospodarcze, społeczne i kulturalne. Wszystkie prawa skodyfikowane tu przez Narody Zjednoczone mają charakter fundamentalny. Adresowane są do poszczególnych jednostek, a nie do grup społecznych, rasowych czy religijnych. Ponadto prawa te są powszechne, uniwersalne, skierowane do wszystkich ludzi, i dotyczą wszystkich dziedzin życia i aktywności ludzkiej. Są to prawa wrodzone, niezbywalne i jednakowo obowiązujące. W *Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka* nie mówi się wyraźnie, że prawa człowieka wynikają z wrodzonej godności, lecz uznaje się ją za „podstawę wolności, sprawiedliwości i pokoju na świecie”. Zatem prawa te mają również charakter dynamiczny.

Mówiąc o prawach społecznych *Deklaracja* formułuje w szczególności prawo do pracy, do zabezpieczenia społecznego, do odpowiedniego poziomu życia, do nauki i wypoczynku. Nowością stanowią szczególnie prawo do zabezpieczenia społecznego i prawo do płatnego urlopu. Po raz pierwszy jest również mowa o obowiązkach każdego człowieka względem społeczności. Porządkowi praw odpowiada porządek obowiązków. Wiele uwagi poświęca się wszechstronnemu rozwojowi osobowości człowieka. Dokonuje się on przez stwarzanie warunków i realnych możliwości kształcenia intelektualnego i moralnego oraz przez wychowanie w poszanowaniu praw człowieka. Potwierdzone w *Deklaracji* prawa społeczne mogą być w praktyce realizowane i chronione w różnym stopniu, w zależności od rozwoju gospodarczego państwa. Pomimo to są one „wrodzone” każdemu człowiekowi, niezależnie od warunków społecznych, gospodarczych czy innych.

THE SOCIAL HUMAN RIGHTS IN THE
UNIVERSAL DECLARATION OF HUMAN RIGHTS

S u m m a r y

From the *Universal Declaration of Human Rights* in 1948, research and development of the human rights under the auspices of the United Nations has symbolized the common aspirations of mankind for increasing the protection of all basic human values. Author seeks to show the process creation of this document and analyzed the content of social human rights.

Summarized by Jolanta Bucińska

Słowa kluczowe: prawo międzynarodowe, prawa człowieka, stosunki międzynarodowe.

Key words: law of nations, human rights, international relations.